

האזינו השמים ותשמע הארץ

הָאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וְאֲדַבְרָה וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ אֲמַרְי פִּי: (דברים לב א)

רש"י דברים פרק לב פסוק א – השמים והארץ עדים

האזינו השמים - שאני מתרה בהם בישראל ותהיו אתם עדים בדבר (לעיל ל יט). שכך אמרתי להם שאתם תהיו עדים, וכן ותשמע הארץ. ולמה העיד בהם שמים וארץ? אמר משה: אני בשר ודם למחר אני מת, אם יאמרו ישראל לא קבלנו עלינו הברית מי בא ומכחישם? לפיכך העיד בהם שמים וארץ, עדים שהן קיימים לעולם. ועוד, שאם יזכו, יבואו העדים ויתנו שכרם. הגפן תתן פריה, והארץ תתן יבולה, והשמים יתנו טלם. ואם יתחייבו, תהיה בהם יד העדים תחילה (לעיל יא, יז), "ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה", ואחר כך "ואבדתם מהרה" על ידי האומות.¹

הַקְהִילוּ אֵלַי אֶת כָּל זִקְנֵי שְׁבִטְיִכֶם וְשִׁטְרִיכֶם וְאֲדַבְרָה בְּאָזְנֵיהֶם אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאֶעִידָה בָּם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ: (דברים לא כח).²

רש"י ישעיהו פרק א פסוק ב – עדים מכוונים

"שמעו שמים והאזיני ארץ - משה אמר: "האזינו השמים ותשמע הארץ" (דברים לב), למה שינה ישעיה את הלשון? שנו רבותינו בדבר זה ומדרשות רבים בפרשת האזינו בספרי.³ ונחלקו חכמים עליהם ואמרו: אין הדבר כן, אלא בזמן שהעדים באים ומעידים ונמצאו דבריהם מכוונים עדותן קיימת ואם לאו אין עדותן קיימת. אילו לא בא ישעיה ונתן שמיעה לשמים והאזנה לארץ, היו שמים מעידים ואומרים: כשנקראו לעדות זו בימי משה שאמר: העידותי בכס היום, בהאזנה שמענו; והארץ מעידה: אני נקראתי בלשון שמיעה. ואין עדותן מכוונת. בא ישעיה וחלף את הדבר נמצאו שניהם מעידים בלשון האזנה ובלשון שמיעה.⁴

רמב"ן דברים פרק לב פסוק א – השמים והארץ של בריאת העולם

¹ רש"י מציג בצורה חדה וברורה את הרעיון שהקריאה לשמים ולארץ היא מעין עדות. עדות של התראה ואזהרה לפני המעשה וגם של האשמה בדין וגם הענשה, לאחר המעשה. נראה שהמקור שלו הוא ספרי פיסקא שו בפרשתנו: "היה רבי בניה אומר: בזמן שאדם מתחייב בדין אין פושטים בו יד תחילה אלא עדיו שנאמר: יד העדים תהיה בו בראשונה (דברים יז ז) ואחר כך בני אדם ממשמים ובאים שנאמר: "ויד כל העם באחרונה" (שם). כך, בזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום מה נאמר בהם: וחרה אף ה' בכס ועצר את השמים (דברים יז) ואחר כך פורעניות ממשמשות ובאות שנאמר: ואבדתם מהרה (שם). ובזמן שישראל עושים רצונו של מקום מה נאמר בהם: והיה ביום ההוא נאם ה' אענה את השמים (הושע ב כג) ואומר: וזרעתי לי בארץ (שם)". (למה הוא לא מביא את הכל מקריאת שמע או לפחות מהתורה? למה את הטוב מהושע דווקא? האם יש כאן קשר של שבת שובה עם פרשת האזינו?).

² ובסוף פרשת וילך, שלושה פסוקים לפני תחילת שירת האזינו, בדברי ההקדמה לשירה אומר משה (ל יט): "העידתי בכם היום את השמים ואת הארץ החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה ובהחית בחיים למען תחיה אתה וזרעך". וכבר בתחילת הספר, ד לב: "העידתי בכם היום את השמים ואת הארץ כי אבד תאבדון מהר מעל הארץ אשר אתם עברים את הירדן שמה לרשתה לא תאריכון ימים עליה כי השמד תשמדון". הרעיון של עדות השמים והארץ מצוי במקרא עצמו ושזור בספר דברים, המדרש ורש"י רק מעצימים ומסבירים איך תהיה העדות. ראה פירושי רש"י לפסוקים האלה.

³ אכן מדרשים רבים ויפים בתחילת פרשת האזינו ולכל אורכה, מצויים במדרש ספרי פיסקא אשו על הפרשה. אבל בקטע זה נראה שכוונת רש"י לדרשה שמדגישה את ההבדלים בין משה לישיעיהו: "לפי שהיה משה קרוב לשמים לפיכך אמר האזינו השמים ולפי שהיה רחוק מן הארץ אמר ותשמע הארץ אמרי פי. בא ישעיה וסמך לדבר: שמעו שמים שהיה רחוק מן השמים והאזיני ארץ שהיה קרוב לארץ". ואולי גם לדרשה המשלימה שם: "לפי שהשמים מרובים פתח להם בלשון מרובה ולפי שהיתה הארץ מועטת פתח לה בלשון מועט ותשמע הארץ אמרי פי. בא ישעיה וסמך לדבר שמעו שמים והאזיני ארץ ליתן את המרובה למרובים ואת המעטות למעוטות". אבל רש"י לא מתעכב על דרשות אלה ומעדיף את דרשת חכמים הסמוכה.

⁴ דרשת חכמים במקור היא: "וחכמים אומרים: אין הדבר כן. אלא, בזמן שבאים העדים ומעידים, אם נמצאו דבריהם מכוונים כאחד עדותם קיימת ואם לאו אין עדותם קיימת. כך, אילו אמר משה האזינו השמים ושתק, היו שמים אומרים לא שמענו אלא בהאזנה. ואילו אמר ותשמע הארץ אמרי פי (ושתק) היתה הארץ אומרת לא שמעתי אלא בשמיעה. בא ישעיה וסמך לדבר: שמעו שמים והאזיני ארץ - ליתן האזנה ושמיעה לשמים והאזנה ושמיעה לארץ". כל כך חשובה העדות, עד שצריך שיהיה דברי שני העדים מכוונים כהלכות עדות החודש. ראה ראש השנה פרק ב משנה ו: "כיצד בודקין את העדים? ... ומכניסין את הגדול שבהן ... ואחר כך היו מכניסים את השני ובודקין אותו אם נמצאו דבריהם מכוונים עדותן קיימת". הפירוש הציורי ספרותי על ההבדל בין משה לישיעיהו שזה קרוב לשמים וזה קרוב לארץ (מזכיר את ההבדל בין ישעיהו ליחזקאל, שזה בן כרך וזה בן כפר, ראה חגיגה יג ע"ב), נדחה מפני הפירוש הציורי המחייב עדות כהלכתה. רש"י מתמקד בפי "ההלכתי".

"האזינו השמים" - על דרך הפשט, צדקו דברי רבי אברהם כי הכתובים יתנו עדיהם בכל הדברים שהם קיימים ועומדים. וכן, שמעו הרים את ריב ה' (מיכה ו ב), וגם אבן יהושע, כי שם כתיב (יהושע כד כז) כי היא שמעה.⁵ ועל דרך האמת, הם השמים והארץ הראשונים הנזכרים בבראשית, כי הם יבואו בברית עם ישראל, על כן אמר שיאזינו השמים וישמעו התנאים ואיך יעשה בהם.⁶

ספרי פסקא שו (א) 7 – הטבע שאינו משנה את מדתו

אמר לו הקב"ה למשה: אמור להם לישראל: הסתכלו בשמים שבראתי לשמשכם, שמא שינו את מדתם? או שמא אמר גלגל חמה אינו עולה מן המזרח ומאיר לכל העולם... הסתכלו בארץ שבראתי לשמשכם, שמא שינתה את מדתה? שמא זרעתם בה ולא צמחה, או שמא זרעתם חטים והעלת שעורים? או שמא אמרה פרה זו: איני דשה ואיני חורשת היום, או שמא אמר חמור זה: איני טוען ואיני הולך? וכן לענין הים הוא אומר: "אשר שמתני חול גבול לים" שמשעה שגזרתי עליו שמא שינה את מדתו ואמר אעלה ואציף את העולם? ...⁸

וְחָרָה אֶף ה' בְּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהֶאֱדָמָה לֹא יִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וְכוּ': (דברים יא ז).⁹

ספרי דברים שם – למי יקבול המלך?

רבי נחמיה אומר: משל למלך שיצא בנו לתרבות רעה. התחיל קובל עליו לאחיו והתחיל קובל עליו לאוהביו והתחיל קובל עליו לשכניו והתחיל קובל עליו לקרוביו. לא זו האב ההוא להיות קובל והולך, עד שאמר: שמים וארץ! למי אקבול עליך...¹⁰

⁵ כונת רמב"ן לפסוק כז בפרק כז ביהושע: "וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל כָּל הָעָם הִנֵּה הֵאָבְדוּ הַזֹּאת תִּהְיֶה בָנוּ לְעֵדָה כִּי הִיא שְׁמָעָה אֶת כָּל אֲמָרֵי ה' אֲשֶׁר דִּבֶּר עִמָּנוּ וְהִיָּתָה בְּכֶם לְעֵדָה פֶּן תִּכְחָשׁוּן בְּאַלְהֵיכֶם". בפרק כד החותם את הספר, אוסף יהושע את כל העם ונפרד ממנו בנאום היסטורי. בדומה למשה, בפרשות המסיימות את ספר דברים, הוא כורת ברית, כותב ספר תורה, פורש היסטוריה (קטעים נרחבים מפרק זה אנחנו קוראים בהגדה של פסח), מוכיח ומתרה בבני ישראל. אבל שם לא רק האבן היא עד, אלא בני ישראל עדים אחד לשני. ראה פסוק כב שם: "וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל הָעָם עֲדִים אַתֶּם בְּכֶם כִּי אַתֶּם בְּחַרְתֶּם לָכֶם אֶת ה' לְעֵבֹד אוֹתוֹ וַיֹּאמְרוּ עֲדִים." (וראה אמנם בהקשר שונה אבל קרוב, דברינו האבן תשמור את האבן בפרשת כי תבוא). ניתוח השוואתי בין פרידה זו של יהושע ובין פרידת משה ודאי נכתבה כבר ע"י בר או בת אוריין והמאיר עינינו יבורך.

⁶ "על דרך האמת" אצל רמב"ן היא הקבלה. בדרך זו, העדות של השמים והארץ הולכת עוד צעד לקשר המיסטי שבין הברית של ישראל עם הקב"ה (התורה) וקיום הטבע. רעיון זה מובע כבר במדרשי חז"ל. ראה שמות רבה מז ד: "מהו כרתני אתך ברית ואת ישראל? שאילולי שקבלתם תורתני הייתי מחזיר העולם לתוהו ובוהו, שנאמר (ירמיה לג) אם לא ברייתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ וגו', למה? שבתורה בראתי שמים וארץ". וכן הוא במקומות רבים אחרים (נדרים לב ע"א ועוד). אבל אם קיום השמים והארץ תלוי בקיום התורה ע"י עם ישראל, אולי הם כבר פסולים לעדות? ראה גמרא עבודה זרה ג ע"א: "אמר להם הקב"ה: שמים וארץ יעידו בהם שקיימו את התורה כולה. אומרים לפניו: רבש"ע, שמים וארץ נוגעין בעדותן, שנאמר: אם לא ברייתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתני". על דרך האמת אפשר לעתים גם להסתבך... ודיינו שראינו שרמב"ן ממשיך את רש"י בשתי הגישות. בגישת הפשט, דרך פירוש אבן עזרא, בהשוואה עם יהושע ממשיך דרכו של משה; ובדרך הסוד, שהעדות היא יותר משכר ועונש אם תשמעו אם לא תשמעו, אלא מהות מתמשכת הקשורה בעצם קיום העולם: "אם לא ברייתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתני" (ירמיהו לג כה).

⁷ מכאן ואילך נתמקד במדרש ספרי על הפרשה – מספר מדרשים ככל שיסיפק המקום והזמן.

⁸ עדות השמים והארץ איננה בשינוי טבעם ובכך שיטילו בנו את חמתם ויפסיקו לתפקד, אלא דווקא מהתמתדם לפי סדרי הטבע וחוקי הבריאה. אולי דווקא התמתד הטבע בטבעו היא שגורמת לאמונה היום יומית וחובת קיום התורה בעקבותיה. התבוננות בטבע ולא בנס. הדבר בולט במיוחד בדוגמא של הים. אמנם אנחנו מזכירים קריעת ים סוף כל יום, אך אנו גם רואים כל יום את התיחום: "עד פה תבוא ולא תוסיף ופה ישית בגאון גלית" (המשך המדרש שם). ראה סיום המדרש שם שמדגיש את הדומם והפאסיביות שבשמים ובארץ מול כח החיות של האדם: "והלא דברים קל וחומר. ומה אלו שנעשו לא לשכר ולא להפסד אם זוכים אין מקבלים שכר ואם חוטאים אין מקבלים פורענות ואין חסים על בנייהם ועל בנותיהם - לא שינו את מדתם; אתם שאם זכיתם אתם מקבלים שכר ואם חטאתם אתם מקבלים פורענות ואתם חסים על בניכם ועל בנותיכם, על אחת כמה וכמה שאתם צריכים שלא תשנו את מדותיכם". העדים שונים בתכלית מאלה שהם מעידים בהם, זו לא העדות של רש"י ורמב"ן.

⁹ ובתוכחה של ויקרא פרשת בחקותי: "וְנִתְּתִי אֶת שְׁמֵיכֶם בְּבִרְזֵל וְאֶת אֲרָצְכֶם בְּפִחְשָׁה" ובספר חגי א י: "על פן עליכם פלאו שמים מטל והארץ פלאה וְבוֹלָה" ועוד רבים כאלה. הנה, "יד העדים תהיה בו בראשונה" ואין הם רק עדים סטטיים שאינם משנים את טבעם, אלא עדים מעניישים. חזרונו לרש"י בו פתחנו. תאמר שהקב"ה הוא שמשנה את טבעם במקרים קיצוניים; תאמר שזו תכונת הטבע הכפולה: יציבות מחד גיסא ומצבי קיצון מאידך גיסא. עדים ששומרים על המועדים והזמנים ומועדים במועדים הנופלים.

¹⁰ בין השיטין, בתוך בין כל המדרשים הדנים בעדות השמים והארץ, "מסתתר" מדרש קטן זה. לשיטתו של ר' נחמיה "האזינו השמים... ותשמעו הארץ" הוא ביטוי קריאה ספרותי מליצי כמו "ריבוננו של עולם" בלשוננו. פנייה נרגשת. ראה הביטוי "אי שמים" בגמרא ראש השנה יט ע"א: "אי שמים! לא אחיכם אנחנו, ולא בני אב אחד אנחנו, ולא בני אם אחת אנחנו? מה נשתנינו מכל אומה ולשון שאתם גוזרין עלינו גזירות קשות". אלא שכאן הקב"ה הוא שקובל ואין למלך לפני מי להתלונן על בנו שיצא לתרבות רעה. איפה העדים שידם תהיה בו? נראה שר' נחמיה מציע גישה שונה בתכלית לפיה אין עדים ואין מתווכי ביניים. אין כביכול לקב"ה לפני מי לקבול על עם ישראל ושניהם צריכים "להסתדר ביניהם". פתח בפירוש ספרותי מליצי וסיים בעולם ומלואו וברעיון פילוסופי מעמיק. זה כוחו של המדרש.

ספרי שם – שרשרת רבי מאיר

רבי מאיר אומר: כשהיו ישראל זְפַיִים, הם היו מעידים בעצמם שנאמר: "ויאמר יהושע אל העם עדים אתם בכס" (יהושע כד כב)¹¹ ... קלקלו בעצמם ... העיד בהם שבט יהודה ובנימין ... קלקלו שבט יהודה ובנימין ... העיד בהם את הנביאים ... קלקלו בנביאים ... העיד בהם את השמים שנאמר: "העידותי בכס היום את השמים ואת הארץ"¹².

קלקלו בשמים ... העיד בהם את הארץ ... קלקלו בארץ ... העיד בהם את הדרכים ... קלקלו בדרכים ... העיד בהם את הגויים ... קלקלו בגויים ... העיד בהם את ההרים ... העיד בהם את הבהמה ... העיד בהם את העופות ... העיד בהם את הדגים ... העיד בהם את הנמלה, שנאמר: "לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכס" (משלי ו ו). רבי שמעון בן אלעזר אומר: עלוב היה אדם זה שצריך ללמוד מן הנמלה. אילו למד ועשה עלוב היה? אלא שצריך ללמוד מדרכיה ולא למד.¹³

ספרי דברים פסקא שו – מחלוקת הקב"ה ומשה

משה העיד בהם בישראל שני עדים שהם קיימים לעולם ולעולמי עולמים, שנאמר: "העידותי בכס היום את השמים ואת הארץ" והקב"ה העיד בהם את השירה, שנאמר: "ועתה כתבו לכם את השירה הזאת" (דברים לא יט). אין אנו יודעים עדותו של מי קיימת, אם של הקב"ה אם של משה. כשהוא אומר: "וענתה השירה הזאת לפניו לעד" (שם לא כא), הא של הקב"ה מקיימת של משה ולא של משה מקיימת את של הקב"ה. ומפני מה העיד בהם משה בישראל שני עדים שהם חיים וקיימים לעולם ולעולמי עולמים? אמר: אני בשר ודם ולמחר אני מת. מה אם ירצו ישראל לומר לא קבלנו את התורה? מי מכחישים? לפיכך העיד בהם שני עדים שהם חיים וקיימים לעולם ולעולמי עולמים. והקב"ה העיד בהם את השירה. אמר: השירה תעיד בהם מלמטה ואני מלמעלה.¹⁴

ספרי דברים פרשת האזינו פסקא שו – משה הפדגוג

דבר אחר: האזינו השמים. משל למלך שמסר את בנו לפידגוג להיות יושב ומשמרו. אמר אותו הבן כסבור אבה¹⁵ שהועיל כלום שמסרני לפידגוג? עכשיו הריני משמרו כדי שיאכל וישתה וישן ואלך אני ואעשה צרכי. אמר לו אביו: אף אני לא מסרתיך לפידגוג אלא שלא יהא מזיזך.¹⁶ כך אמר להם משה לישראל: שמא אתם סבורים

¹¹ זה הפסוק שכבר הבאנו בהערה 5 לעיל כאשר יהושע נפרד מהעם: "ויאמר יהושע אל העם עדים אתם בכס כי אתם בחרתם לכם את ה' לעבד אותו ויאמרו עדים". העדות הטובה ביותר, אומר ר' מאיר, היא "כל ישראל ערבים זה בזה" (במדבר רבה י ה) ו"הוכח תוכיח את עמיתך" (ויקרא יט יז) ועוד. ראה מכילתא דרשב"י פרשת יתרו: "אמר הקב"ה ערבים אני צריך! אמרו הרי שמים וארץ יערבנו, אמר להן: בטילין הן ... אמרו: בנינו יערבנו. אמר הרי ערבים טובים". ראה דברינו [כל ישראל ערבים זה בזה](#) בפרשת בחוקותי וכן דברינו [הוכח תוכיח את עמיתך](#) בפרשת קדושים.

¹² העדות / ערבות העצמית וההדדית, שהיא ללא ספק הדבר הרצוי, פשוט לא עבדה. קלקלו. לא נותרה ברירה – אומר ר' מאיר – אלא לנסות עדויות שונות ומגוונות אחרות. ניסינו, כולל הנביאים, וגם זה לא עזר ועל כורחנו הגענו לעדות השמים והארץ. ראה שוב יהושע פרק כד שעדות האבן בפסוק כז: "הנה האבן הזאת תהיה בנו לעדה", באה לאחר העדות העצמית בפסוק כב: "עדים אתם בכס כי אתם בחרתם לכם את ה' לעבד אותו". אלא שהמדרש לא נגמר כאן.

¹³ גם עדות השמים והארץ לא הועילה. ר' מאיר לא מעמיד את השמים והארץ כתחליף לעדות ההדדית בין בני האדם. יש שרשרת שתהפוך למעגלי. שים לב איך הוא מפריד בין השמים ובין הארץ, שלא כפשט הפסוקים וכמדרשים לעיל. הפרדה זו החוליה הראשונה בהליכה "למעלה למטה", מהשמים, דרך הארץ ואשר עליה, עד לנמלה (לאר שהעדות האנושית לא עזרה, אבל היא תחזור). כמה עלוב האדם שצריך ללמוד מהנמלה ואפילו ממנה לא למד... אז גם לא מהנמלה ומכל העדויות הקודמות, ממה ילמד האדם? נראה לנו שר' מאיר יוצר כאן תנועה מעגלית המבקשת לחזור להתחלה. אין מנוס מאשר ללמוד מעצמנו "מעידים מעצמם". כל לימוד וכל לקח הוא בסופו של האדם בראייה עצמית. דרך ההרים, דרך השמים והארץ, דרך הדרכים, הגויים, הדגים, העופות והנמלה. (אין זו עליבות כלל וכלל ללמוד מנמלה. הלוואי עשה האדם כך, ראה דברינו [חכמת הנמלה](#) בפרשת שופטים). אין תחליף לעדות העצמית וההדדית של בני האדם. האבן של יהושע אכן באה אחרי "עדים אתם היום", אבל אין היא תחליף לה, רק תזכורת וגורם מסייע לבן אנוש שזקוק להמחשה, למשל וכמובן למדרשים טובים.

¹⁴ אז גם לא מסכים עם ניסיונו של משה למנות את השמים ואת הארץ כעדים? הקב"ה. יש שני עדים טובים יותר, אומר הקב"ה למשה: ראשית ועיקר, התורה - השירה עצמה. לא רק הפסוק הראשון "האזינו השמים ... ותשמע הארץ", אלא שירת האזינו כולה. ספר דברים כולו (ראה מלכים ב פרק כב), ספר התורה כולו (ראה סנהדרין כא ע"ב). שנית, אני עצמי. התורה מלמטה (תחליף לארץ של משה?) והקב"ה למעלה (תחליף לשמים?). ואם צריך לבחור אחד מבין שניהם, הקב"ה או התורה/השירה, עדיפה, כעד, התורה: "הלוואי אותי עזבו ותורת שמרו, מתוך שהיו מתעסקין בה המאור שבה היה מחזירן למוטב" (איכה רבה פתיחתא ב). אבל משה מכיר את בני ישראל ויודע שיש חשש שישכחו את התורה ולפיכך ערב מותו ופרידתו הוא מחפש דבר מוחשי שיחליף אותו כנביא, מנהיג ומוכיח. הקב"ה סבור אחרת. אלמלי מדרש מפורש, אי אפשר לאומרו. ראו תוספת במים אחרונים 2.

¹⁵ אבה = אבא, זה הכתיב בארץ ישראל, בירושלמי הרבה. ובלשוננו היום: אדרבא ואדרבה, מסקנא ומסקנה וכו'.

¹⁶ שלא יזוז ממך. ויש כאן נוסח אחר: שלא יהא מזיקך ושניהם במשמעות שישמור עליך.

לברוח מתחת כנפי שכינה או לזוז מעל הארץ? ולא עוד, אלא שהשמים כותבים, שנאמר: "יגלו שמים עוונתי" (איוב כ כז), ומנין שאף הארץ מודעת? שנאמר: "וארץ מתקוממה לו" (שם, המשך הפסוק).¹⁷

תנחומא (בובר) פרשת האזינו סימן א – הנימה האישית של משה

האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי (דברים לב א). זה שהכתוב אומר: "נפש עמל עמלה לו כי אכף עליו פיהו" (משלי טז כו). מה ראה משה לקרוא לשמים ולארץ בשעת פטירתו? אלא ללמדך שקרא אותם לצוותן על עצמו. אמר להם: הרי גזר עלי הקב"ה שאמות, תנו דעתכם היאך תהיו מקבלין אותי בכבוד, שתהיו מסתכלין בי כאילו אני חי ומדבר דברי תורה לעולם. "האזינו השמים" שכבר אמרתי לכם: "העידותי לכם היום את השמים ואת הארץ" (דברים ד כו). תנו דעתכם שלא תהיו מקטרגים על ישראל לאחר מותי, אלא כך תהיו זכורים כאילו אני חי, עומד ומבקש רחמים על ישראל.¹⁸

בעל הטורים דברים פרק לב פסוק א – פנייה ארצית למי שלא זכה להיכנס לארץ

האזינו השמים פירוש יושבי הערים הגדולות בצורות בשמים. ותשמע הארץ יושבי הארץ, פירוש יושבי כפרים וערים הקטנים.¹⁹

שבת שלום וגמר חתימה טובה

מחלקי המים

מים אחרונים 1: ריבוי המדרשים על שירת האזינו בספרי, אשר נחשב ל"מדרש הלכה", בהשוואה למדרשים האחרים (תנחומא ודברים רבה) הנחשבים "מדרשי אגדה", היא עוד הוכחה לכך שהחלוקה למדרשי הלכה ואגדה היא לא מדויקת. היום מקובלת יותר החלוקה למדרשי תנאים ואמוראים (פרנקל "דרכי האגדה והמדרש"). מדרש [ספרי דברים](#), ממנו הרבינו לצטט, מאריך במדרשי אגדה ואילו [דברים רבה](#) בפרשתנו, ששייך לקבוצת מדרשי ילמדנו, מביא בראש דבריו מדרש הפותח בהלכה (כמו לאורך כל מדרש דברים רבה): "הלכה, אדם מישראל שהוא חושש באוזנו מהו שיהא מותר לרפאותה בשבת?" ומסיים בדבר מוסר פשוט. ראה שם.

¹⁷ אולי בהמשך למדרש הקודם, משה שחלק על הקב"ה וסבר שלא מספיקה התורה להעיד בבני ישראל וצריך גם "שני עדים שהם חיים וקיימים לעולם ולעולמי עולמים" - משה מוריד התורה שבשירת האזינו נפרד מבני ישראל - מזהיר אותם שלא יחשבו לחסות בצל הפדגוג החדש, הם השמים והארץ, ולגנוב את דעתו (דעתם). משה הפדגוג החכם (בשליחות המלך?) מכיר היטב את צאן מרעייתו ויודע שפדגוג התורה אינו מספיק ולפיכך הוא מוסיף את פדגוג הבריאה והעולם. הוא אינו חולק על הקב"ה כמדרש הקודם רק מוסיף. התורה מצויה בבסיס בריאת העולם (בראשית רבה א א: "וְאֵלֶּה אֲצִלּוּ אֶמּוֹן וְאֵלֶּה שְׁעֵשְׂעִים יוֹם יוֹם ... התורה אומרת: אני הייתי כלי אומנתו של הקב"ה"). השמים והארץ שאתם רואים נבראו במתכונתה, אומר להם משה. אולי שני הפדגוגים: התורה-המוסר והעולם-הטבע ישמרו על הבן. וכבר הרחבנו במשלים ומדרשים על הפדגוג בדברינו [משל הפדגוג](#) בפרשת כי תשא. ראה שם.

¹⁸ התמקדנו הפעם במדרש ספרי וברעיון של עדות השמים והארץ. אבל יש לזכור שמדרשים רבים דורשים את מוטיב הקריאה לשמים ולארץ בכיוונים אחרים ולא בכדי הרחיבו בדרשות מגוונות עליו. מדרש זה פורט על נימי הצד האישי של משה העומד כאן לפני פרידתו מהעולם. המדרש הוא דו-משמעי ולא לגמרי ברור ממנו אם משה אכן דורש כאן את כבודו האישי או שהכל לטובת בני ישראל. לעומתו, ראה המדרש המאד אישי בדברים רבה י ד: "למה לשמים ולארץ? אמר ר' חנינא: למה הדבר דומה? לאחד שהפקיד פקדון אצל אוהבו. מת אוהבו שהפקיד את הפקדון אצלו. עמד בנו של אותו שהפקיד הפקדון והיה מכבד לאותו שהיה הפקדון אצלו ומכבד לאשתו. אמרו לו: למה אתה מכבד את שניהם? אמר להם: פקדון יש לי אצלם ואינה ברורה לי אצל מי הוא הפקדון אם אצלו אם אצל אשתו; כל היכן שפקדוני מונח שיהא שמור יפה. כך אמרו לו למשה: למה אתה מצוה לשמים ולארץ? אמר להם: אני עתיד למות ואיני יודע להיכן נפשי הולכת, אם לשמים אם לארץ. מנין? שנאמר: מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ (קהלת ג כא). לפיכך אני מצוה את שניהם; כל מקום שתהא נפשי מונחת שתהא יפה. אמר לו הקב"ה: חייך, אין בריה שליט על נפשך והיכן היא מונחת תחת כסא הכבוד בשמים. שכן אביגיל אומרת: והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך (שמואל א כה)". תהי נפשם של חללי מלחמת יום הכיפורים וחללי כל מערכות ישראל צרורה בצרור החיים עם נשמת משה, דוד וכל שאר פרנסי ישראל הנאמנים שמסרו נפשם לחיותו ותקומתו של עם ישראל בכל הדורות.

¹⁹ לאחר כל הדרשות והפירושים "בשמים ובארץ", הנה פירוש 'ארצי' פשט קטן של ר' יעקב בן הרא"ש (מאות 13-14 גרמניה-ספרד), מי שכתב את ארבעה הטורים שהם הבסיס לשולחן הערוך. משה קורא ליושבי הערים הגדולות והבצורות מחד גיסא וליושבי הכפרים וערי הפרזים מאידך גיסא: שמעו והאזינו לדבריי. האם ראה בעל הטורים את משה על רקע ארץ ישראל או שמא על רקע ערי אשכנז וספרד של תקופתו. למה 'הוריד' את הקריאה הזו אל הארץ? דרשות רבות ממריאות את ראייתו של משה כשהוא משקיף מהרי מואב על הארץ הנכספת אליה לא בא, למבט היסטורי רחב: "מלמד שהראהו הקב"ה למשה דור דור וחכמיו, דור דור ונבוניו, דור דור ודורשיו, דור דור ושופטיו וכו'" (ויקרא רבה כו ז כדוגמא). אבל בעל הטורים, אולי בעקבות המאמר "ראה משה בעיניו מה שלא הלך יהושע ברגליו" (ספרי במדבר פרשת פינחס פיסקא קלו), ממקד את ראייתו של משה ואת קריאתו: האזינו השמים ותשמע הארץ ל"ערים הגדולות בצורות בשמים ... ליושבי כפרים וערים הקטנים", לאותה ארץ כפשוטה בה עתידים בני ישראל להתנחל – "אתם תהיו עדים".

מים אחרונים 2: נראה שמחלוקת משה והקב"ה מה היא העדות הטובה יותר: התורה או השמים וארץ, מבקשת עיון נוסף. משה מציג את האסכולה שהאמונה הדתית יכולה (צריכה?) לנבוע מהכרת העולם והטבע – מיפי הבריאה וכלולה. הקב"ה מציג את האסכולה שהיצירה הכתובה – התורה – היא בסיס האמונה הדתית. ואולי דווקא האדם המודרני יכול לשלב את שניהם ולגשר על פני מחלוקת זו.